

EKONOMIJA MALIH RAZMJERA U OTOČNOM RAZVOJU

Mladen Montana

Ekonomski fakultet, Rijeka

UDK 338.23(210.7)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 5. 1993.

U radu je razmotren koncept ekonomije malih razmjera i njegova primjena u upravljanju otočnim razvojem. Navedeni su poticajni i ograničavajući činitelji revitalizacije otoka i njihova daljnjeg razvoja te značajke moguće otočne razvojne strategije. Provedba strategije zahtijeva i prilagođavanje postojeće razvojne metodologije, polazišta koje su podrobno poznavanje otoka, uočavanje i uvažavanje otočnih posebnosti te ekonomija malih razmjera kao model privrednih djelatnosti.

UVOD

Fenomen otoka u razvijenom je svijetu već dugo u žarištu svestranih istraživanja. Sve više dolaze do izražaja civilizacijska poimanja prostora, ambijenta, prirodnih danosti, među kojima se otoci ističu kao posebne vrijednosti. Stvorene su i međunarodne institucije (u okviru OUN-a i izvan njega), koje se u raznim vidovima bave razvojem otoka, a posebno modalitetima njihove revitalizacije.

Nažalost, jadranski se otoci još uvijek nisu uključili u taj svjetski proces. Dapače, oni će još dugo i najviše osjećati pogubne posljedice zapostavljanja priobalnih prostora i njihovog razvoja zbog ekonomske strategije i politike bivše Jugoslavije. Negativni procesi gospodarskog nazadovanja i depopulacije otoka predugo traju (skoro 50 godina) i njihova se razorna moć očituje u mnogim sferama života. Zaustaviti te procese, odnosno dati im pozitivan smjer, postalo je iznimno teško (bez obzira na rat), a za neke otoke čak i nemoguće.

To je činjenica od koje treba polaziti, ali koja u sebi, na sreću, sadrži jedan razvojni paradoks, a to je da su otoci – upravo zato što su ostali zapušteni – sačuvali dosta od svoje izvornosti. Istina, ona je pretežno prirodno-ambijentalne, a ne i demografske, etničke i sociološke naravi, što je svakako veliki nedostatak. Postoji šansa i obveza da se upravo na temelju tih izvornosti osmisli nova

strategija, obogaćena sasvim novim pogledima na razvoj i vrednovanje ovakvog prostora.

Takav je pristup primijenjen u ovom radu s težištem na objašnjenjima gospodarskog modela temeljenog na primjeni sadržaja, koncepta i logike poslovanja tzv. ekonomije malih razmjera. Ostali aspekti (prostorni, prometni, infrastrukturni, ekološki i dr.) koji su inače sastavnice razvojnih projekcija, ovdje se ne razrađuju, nego samo usputno spominju.

No, u samom polazištu potrebno je naznačiti neke činjenice koje imaju bitan utjecaj na sadašnji i budući razvoj otoka. Te činjenice odnose se na poticajne i ograničavajuće činitelje, kao i na transformacijske procese kroz koje su otoci prolazili, prolaze ili bi trebali prolaziti.

Poticajni činitelji jesu: razmjerno veliki potencijal poljoprivrednog zemljišta dobrim dijelom devastiranog i napuštenog, prikladnog samo za sitnu mediteransku poljoprivrednu proizvodnju, zatim povoljni prirodni uvjeti (klima, prostor, obala, kvaliteta mora, proizvodni potencijal zemljišta), stare urbane i ruralne jezgre i naselja, ambijentalne vrijednosti, kulturno i povijesno naslijeđe, stoljetne tradicije i njihov odraz na stvaranje i očuvanje etničkih obilježja, kulturna razina stanovništva, povoljan geoprometni položaj u odnosu na glavne europske tijekove, povećavanje međunarodne turističke potražnje za takvim prostorima i ambijentima kao što su otoci, uglavnom još uvijek sačuvana čovjekova okolina.

Glavnim *ograničavajućim činiteljima* razvoja treba smatrati: vrlo nepovoljno demografsko stanje, posebno malih otoka, što je posljedica dugogodišnjeg procesa depopulacije koji se nastavlja (osim na nekoliko većih otoka), zatim objektivne teškoće u vezi s prometnim povezivanjem otoka s kopnom zbog njihove udaljenosti, nedovoljne učestalosti i nerentabilnosti pruga, nedostatka odgovarajućih plovila; nadalje, specifične teškoće pri stvaranju infrastrukturne osnove (naročito za vodoopskrbu), male vrijednosti proizvedenog bogatstva s oskudnom i jednostranom gospodarskom strukturom slabe ekonomske moći, nedostatak sirovinskih resursa, energetske izvora i zemljišta pod šumama pogodnih za gospodarsko korištenje te usitnjenost posjeda.

Ove negativne okolnosti potencirane su negativnim procesima na priobalnom području općenito, a na otocima posebno. Pored spomenute depopulacije otoka i propadanja malih naselja, postoje procesi napuštanja poljoprivrede u svim njenim tradicionalnim vrstama, propadanje obrta, gubitak identiteta, izgradnja turizma bez koncepta i kriterija te devastacija prostora i okruženja.

Proces određenog privrednog oživljavanja na otocima nastao je jedino pojavom turizma i njegovim induktivnim djelovanjem, unatoč svim popratnim negativnim pojavama. No, taj je proces započeo razmjerno kasno (od 1965. god.), nakon dugog razvojnog mirovanja, a i nakon toga je imao spori rast s rijetkim oazama kvalitetnog turizma.

Na nekim većim otocima (Krku, Cresu-Lošinj, Korčuli) oblikuju se jezgre industrijske djelatnosti i pomorstva (mala brodogradilišta, brodarska poduzeća, pogoni za preradu ribe, proizvodnja soli, kamena i dr.). No, osim na otoku Krku

koji je spojen s kopnom, sve te djelatnosti, osim turizma, nemaju veću gospodarsku snagu.

Analizirajući otoke globalno i pojedinačno, postavlja se pitanje – koji su to njihovi realni resursi i pogodnosti na temelju kojih se može postaviti razvojna strategija? Ocjenjuje se da su to: (1) poljoprivredno zemljište i njegov proizvodni potencijal te (2) nematerijalna dobra (more, obala, klima, geoprometni položaj, specifični prostori, kulturno-povijesna baština, ambijentalne vrijednosti itd). To su specifične "sirovine" koje se pravilnim konceptom korištenja, odgovarajućim sustavom zaštite i oplemenjivanja mogu trajno prevesti u funkciju razvoja.¹

S druge pak strane, svjetski mega-trendovi i kretanja na svjetskom tržištu pokazuju rast interesa za priobalnim prostorima općenito, a za otocima naročito. Prema tome, moguće je i nužno da se otoci ne doživljavaju kao teret, nego da postanu naša razvojna prednost.

2. OSNOVNE NAZNAKE STRATEGIJE RAZVOJA

Polazeći od prethodnih tvrdnji i zapažanja, a prije postavljanja konkretnih projekcija strategije razvoja, potrebno je imati jasne predodžbe o tome koji se globalni i izvedeni razvojni strateški ciljevi žele postići. Time se utvrđuje ne samo što se hoće nego i što treba izbjeći.

Ciljevi se obično izražavaju kao sustav ciljeva iz kojeg se zatim profilira tzv. agregatna "funkcija cilja", kao bitna odrednica za projekcije razvojne strategije.

Iz čitavog tog sklopa ovdje se na primjerima otoka navode samo neki najvažniji ciljevi, i to:

– razvoj treba shvatiti i primjenjivati kao višeznačan, slojevit, međuzavisan proces, koji u sebi uključuje ne samo ekonomske nego i prostorne, prometne, infrastrukturne, ekološke, sociološke i druge aspekte razvoja. S tim u vezi treba postaviti odgovarajuće kriterije, koncepcijska i projektantska rješenja s logičnim prioritetima, ali bez dominacije bilo kojeg kriterija. Rezultat svega toga treba biti da se razvoj izrazi kao kvalitativan, a ne kvantitativan proces;

– potrebno je primijeniti novu filozofiju rasta (razvoja) u skladu sa svjetskim mega-trendovima, a koja će uvažiti otočnu posebnost, naročito u poimanju i razvoju turizma;

– zaustaviti negativne trendove depopulacije otoka. Taj proces se ne smije zaustavljati eventualnim neselektivnim i stihijskim naseljavanjem stanovništva iz drugih područja (npr. ratom razrušenih), nego to mora proizaći kao rezultat primjene modela gospodarstva koji je civilizacijski prihvatljiv za ovakav tip ambijenta;

1

To se postiže tzv. zamjenskom funkcijom turizma, što znači da se putem turizma mogu vrednovati mnoga dobra, resursi, svojstva, koja nemaju prometnu vrijednost, niti se mogu smatrati "robom".

– u skladu s višeznačnim kriterijima i osmišljenom strategijom potrebno je otvoriti i ubrzati procese revitalizacije otoka u svim vidovima. Potrebno je razviti gospodarstvo, podići pojedinačni i društveni standard, odnosno općenito kvalitetu života na otocima, zatim vratiti i sačuvati identitet, obnoviti tradiciju, izvorni stil života i aktivnosti, stare ambijente i naselja itd;

– ostvariti u tom smislu potpuno vrednovanje barem najvažnijih otoka do 2010. godine. Osim oživljavanja gospodarstva, to podrazumijeva cjelovita rješenja infrastrukture otoka i sustava njihova povezivanja s kopnom te postojanje odgovarajuće nadgradnje (zdravstva, obrazovanja, uprave i dr.), prilagođeno posebnostima pojedinih otoka;

– zadržavanje vlasničkog suvereniteta domicilnog stanovništva i Republike Hrvatske.

Sve što je prethodno rečeno, na svoj način predodređuje postavljanje strategije razvoja otoka, pri čemu se primjenjuju dva bitna postupka, i to:

– globalan, granski pristup razvoju i

– induktivan pristup sa stajališta mikroekonomike, odnosno primjene modela ekonomika malih razmjera.

Globalne, granske projekcije trebaju dati odgovore: koje grane, vrste djelatnosti, imaju razvojne šanse na otocima; s kakvim pojavnim modalitetima, strukturama, alokacijama, veličinama kapaciteta, investicija, prometa, efekata, kadrovskih potreba itd? Sva ta pitanja ujedno u sebi sadrže sadržajni, prostorni, granski, ekološki, prometni, sociološki aspekt, što proizlazi iz suvremenog poimanja razvoja.

Najprije postavljamo tezu da otoci trebaju imati svoju prepoznatljivu gospodarsku matricu, koja će se zatim, tu i tamo, sporadično nadopunjavati sadržajima (djelatnostima) koji nisu karakteristični za otoke, ali koje nameće tržišna konjunktura. To je zapravo nastavak povijesnog slijeda gospodarskog i društvenog života na otocima koji su uvijek imali svoje osnovne djelatnosti, svoj način života, bez obzira na razvojna stanja u kojima su se nalazili u pojedinim razdobljima. Stoljećima su to bili poljoprivreda, ribarstvo, obrti, trgovina i pomorstvo, a u najnovije vrijeme i turizam.

U budućnosti je predodređena globalna gospodarska matrica otoka, i to resursnom osnovom, tržišnim kretanjima, civilizacijskom fizionomijom koja se otocima želi dati, odnosno poredodređena je postojećim poticajnim i ograničavajućim činiteljima te ciljevima koji se žele postići.

Bez posebnog dokazivanja ovdje se samo navode bitne komponente te poželjne gospodarske matrice, odnosno strukture. To su:

a) *Turizam* – u načelu u svim njegovim pojavnim oblicima (boravišni, nautički, zdravstveni, seoski, izletnički, sportski, kongresni i dr.), odnosno u njihovim fleksibilnim varijantama. No, zbog svojeg dubokog prodiranja i induktivnog djelovanja na osnovu na kojoj nastaje, potrebno je imati koncepciju razvoja takve složene turističke ponude na svakom otoku, ovisno o njegovim posebnostima,

poštujući određene kriterije i elemente zaštite. Suvremena shvaćanja turizma i tendencije svjetske potražnje navode da se strategija i model turističke ponude postave tako da se izraze kao (1) ponuda kontrasta i raznovrsnosti, (2) ponuda turističkog identiteta i (3) ponuda humaniziranog boravka.²

Tome se zatim treba podrediti izbor objekata i kapaciteta, način njihova projektiranja i razmještaja, maksimalna opterećenost, odnosno razina poželjne zasićenosti svakog otoka (*carrying capacity*), način njihove zaštite itd.

b) *Poljoprivreda* s orijentacijom na jadransko-mediteranske kulture u svim varijantama, u skladu s prirodnim uvjetima, tradicijom i potražnjom. Na toj osnovi poželjno je razvijati male pogone za preradu takvih proizvoda (grožđa, ostalog voća i povrća, ribe i dr.). Posebnu pažnju treba posvetiti ribarstvu i u tome – marikulturi.

c) *Od lučko-pomorskog kompleksa* otoci se mogu uključivati kroz pomorstvo (zapošljavanjem svojih pomoraca u raznim kompanijama), zatim stvaranjem vlastitih "malih brodara" u lokalnoj, obalnoj i vanjskoj plovidbi, u brodogradnji (gradnji manjih plovniha jedinica i remontu brodova). Specifičan skup pomorskih aktivnosti čini nautički turizam kojeg treba zadovoljiti posebno glede sustava nautičkih luka višeg ranga, lučica i priveza, plovniha jedinica, njihovog spremanja, opskrbe, servisiranja itd.

d) *Industrija*. Razvoj industrije na otocima može doći u obzir samo ako zadovoljava bitne kriterije, a to su – da ne zahtijeva veliki prostor, veliku potrošnju energije i veliki broj kadrova te da ne ugrožava čovjekovu okolinu. Čak i uz te uvjete, na otocima se smiju osnivati samo poduzeća srednje veličine, kao što su, primjerice, na nekim otocima već postojeća mala brodogradilišta, prerada ribe, kamena, voća i povrća, proizvodnja soli te velik broj malih pogona različitih proizvodnih programa (elektro-, prehrambene, grafičke, građevinske, tekstilne, metaloprerađivačke, farmaceutske i druge industrije), ovisno o zahtjevima tržišta i interesima.

e) *Obrti*. Potrebno je razvijati proizvodno i uslužno zanatstvo u svim vidovima. Posebno treba nastojati obnoviti tradicionalne zanate te uvoditi nove, koje zahtijevaju nove tehnologije i tipovi proizvoda (u elektronici, informatici, komunikacijskim sustavima itd.).

f) *Trgovina* na otocima treba se orijentirati na opskrbu stanovništva i otočnog gospodarstva. Međutim, poduzeća će se pretežno i samostalno baviti funkcijama nabave, prodaje, razmjene, posredovanja prema vlastitim potrebama, bez suvišnih posrednika.

Općenito, gospodarska struktura otoka imat će prepoznatljivu orijentaciju na tercijarni (uslužni) sektor, naročito onaj koji generira turizam (ugostiteljstvo,

2

Podrobnije o tome u Mladen Montana, Strategija razvoja jadranskog turizma i modaliteti uključivanja u europske integracijske procese, *Pomorski zbornik*, knjiga 29/1991, Savez društava za proučavanje i unapređenje pomorstva, Rijeka, 1991.

trgovina, prijevozi, obrti), zatim primarni sektor (poljoprivreda s ribarstvom), a tek iznimno na sekundarni sektor predstavljen srednjim i malim pogonima i proizvodnim obrtima.

Prema tome, osnovnu gospodarsku matricu otoka čine kompleks turizma (shvaćen kao složeni ekonomski sustav) i poljoprivreda. Sve ostalo su njihove nadopune, proizašle iz posebnih uvjeta, prilika i zainteresiranosti na pojedinim otocima. Odnosno, dok su turizam i poljoprivreda sadržajne konstante na svim otocima, dotle će ostale nadopune između otoka biti vrlo diferencirane i u učincima manje značajne.

Spomenuta područja i grane mogu se podrediti logici i načinu poslovanja ekonomije malih razmjera, kao što se razmatra u slijedećem poglavlju.

3. KONCEPT PRIMJENE EKONOMIJE MALIH RAZMJERA

3.1. Pojmovno određenje

Najprije treba pojasniti što se podrazumijeva pod "ekonomijom malih razmjera"? Teorijska razrada tog pojma pojavljuje se tek u novije doba, iako kao sadržaj, povijesno gledano, postoji od prvih pojava organiziranog privređivanja. Razvojem znanosti i tehnologije, njihove primjene u privredi, bujanjem proizvodnje, međunarodne trgovine, stvaranjem novih smjerova i procesa u ljudskim djelatnostima, stvaranjem velikih organizacijskih sustava itd, ekonomija malih razmjera relativno je potisnuta. To ne znači da kao logika i način privređivanja u civiliziranom svijetu nestaje, već samo da gubi svoj dotadašnji ekonomski položaj u odnosu na "veliku privredu", s vrlo velikim gradacijama stanja u pojedinim sredinama.

Osnovni nedostatak sadašnjih teorijskih spoznaja i modela ekonomije malih razmjera sastoji se u tome da se taj društveno-ekonomski segment tretira uglavnom samo s ekonomskog gledišta, a ne i s gledišta drugih međuzavisnosti. Cjelovitost pristupa zahtijeva da se u teorijskom, spoznajnom smislu te u primjeni u praksi obuhvate i drugi aspekti – zaštita čovjekove okoline, pravni, ideološki, demografski, prostorno-urbanistički te općenito civilizacijski pristupi. Problem je očito složen i zahtijeva širu, interdisciplinarnu elaboraciju. No, za potrebe ovog rada daje se samo kratki osvrt na ekonomsku bit problema.

U ekonomskom smislu, ekonomiju malih razmjera čine privredni sadržaji i subjekti koji pojedinačno u svojem poslovanju koriste male kapacitete, angažiraju razmjerno male vrijednosti sredstava, zahtijevaju male prostore i utrošak energije, zapošljavaju mali kadrova, ostvaruju mali fizički i vrijednosni promet. S druge pak strane, učinci koje ostvaruju u apsolutnom vrijednosnom izrazu jesu pojedinačno mali, ali u relativnom izrazu mogu biti veliki (po jedinici kapaciteta, po zaposlenom, u odnosu na angažirana sredstva i dr.). U cjelini uzevši, to je širi pojam od pojma male privrede s kojom se često poistovjećuje, jer u sebi sublimira šira "dodirna" područja s kojima takvi privredni

sadržaji nužno dolaze u interakciju. Pitanje je samo – jesu li te interakcije vidljive, organizirane, usmjerene ili se događaju "tu pored nas", stihijski, neprimjetno, često i štetno?

Koncepti ekonomije malih razmjera imaju dvije najvažnije komponente, odnosno obilježja: (1) privrednog sadržaja i (2) imovinsko-pravnog statusa (vlasništva). Privredni sadržaj čine djelatnosti koje se u takav način rada uključuju:

- područje poljoprivrede sa svim granama,
- turističke djelatnosti u užem smislu (ugostiteljstvo, male putničke i turističke agencije, animatori kulture, zabave, sporta i rekreacije, vodičke službe, iznajmljivanje soba, apartmana, sportskih terena i opreme itd),
- trgovina (maloprodaja u svim varijantama),
- obrtništvo (uslužno i proizvodno),
- mali industrijski pogoni,
- promet (cestovni i pomorski),
- razne projektantske, konzalting, informatičke i marketing usluge (djelatnosti),
- razne slobodne profesije,
- male banke i financijski inženjering.

Ovime se popis mogućih djelatnosti sektora ekonomije malih razmjera ne iscrpljuje, već su nabrojane samo one najvažnije. Koje će se od njih, kad i kako na pojedinim užim područjima razvijati, ovisi o mnogo činitelja. Iz toga će zatim proizlaziti njihova apsolutna i relativna važnost u ukupnoj strukturi dotične privrede.

Druga važna komponenta jest imovinsko-pravni status, odnosno pitanja vlasništva i proizvodnih odnosa u takvim privrednim subjektima. Takvo vlasništvo može biti privatno i državno. To će zatim predodređivati imovinsko-pravni, upravljački i radni status vlasnika i drugih zaposlenih u takvim organizacijama.

Očito je da takvi privredni subjekti mogu biti veći, ali i vrlo mali, svedeni na pojedinca, obitelj, sitan posjed ili radnju. Oni čak negdje mogu biti prevladavajući, što može ekonomski i civilizacijski biti vrlo korisno, bez obzira na njihove "male razmjere". U vezi s time mogla bi se razraditi čitava mala "teorija" korisnosti takvih mini-subjekata, kao stožera konceptu ekonomije malih razmjera.

Treba istaknuti da sadržajna komponenta ekonomije malih razmjera i alokacije njihovih kapaciteta ovisi o konceptu i strategiji razvoja takve vrste privrede, koje nosioci (pojedinci, poduzeća, institucije) samostalno utvrđuju a zatim ostvaruju, dok imovinsko-pravna komponenta ovisi o dotičnom društveno-političkom sustavu, odnosno njegovim regulativnim odredbama, općoj politici te o konkretnim mjerama ekonomske politike.

Navedene djelatnosti posluju pomoću čitavog spleta mikroekonomskih subjekata i imaju svoju posebnu logiku, zakonitosti i problematiku poslovanja.

U ekonomskom smislu ekonomija malih razmjera izražava se kao gospodarski, organizacijski, tehnološki, proizvodni, potrošni i pravni subjekt koji proizvodi za tržište ili za vlastite potrebe, predstavljen kroz nekoliko pojava oblika, i to:

– domaćinstvo kao samostalna proizvodno-potrošna jedinica, djelatnost koje obavljaju članovi dotične obitelji na temelju obiteljske imovine;

– članovi obitelji samo su jednim dijelom angažirani u djelatnostima svojeg domaćinstva, a drugim dijelom privređuju izvan njega; ova dvojnost za sada je najraširenija;

– kao posebna proizvodno-organizacijska jedinica zasnovana na vlasništvu više vlasnika, dioničara;

– kao posebna jedinica uključena u neki veći poslovni sustav, poduzeće ili organizaciju na temelju npr. kooperacije, *time-sharinga*, *leasinga*, razne ekspoziure i zastupstva i dr.;

– sve to bazirano na privatnom vlasništvu koje u proizvodnom, potrošnom, tehnološkom, organizacijskom i pravnom pogledu postoji na gazdinstvima, farmama, uzgajalištima, u obrtničkim radnjama, malim pogonima ili radionicama; ovome treba dodati organizacijske jedinice razgranatog uslužnog sektora, npr. razne biroe, agencije, konzalting i projektantske organizacije, predstavništva, trgovinske, ugostiteljske i obrtničke (sektor usluga) radnje, jedinice za usluge prijevoza i financijske i bankarske usluge, za razna slobodna zanimanja, za sportsko-rekreativne aktivnosti itd.

Ovdje se želi posebno izdvojiti i naglasiti obitelj, odnosno domaćinstvo kao reprezentanta ekonomije malih razmjera. Obitelj je ujedno osnovna institucija društva, njegova temeljna sociološko-ekonomska jedinica, dok je domaćinstvo temeljni ekonomsko-gospodarski izraz obitelji. To znači da termin "obitelj" sadrži znatno šire konotacije i kvalitetna obilježja, koja joj uvijek daju, i davat će, attribute temeljne institucije društva. Tu polivalentnost i važnost ističe i Aristotel u svojoj izreci da se "društvo razlikuje od porodice samo u mnoštvu".

Zbog karaktera ovog rada, ovdje se ne tretira obitelj u njenoj složenosti, nego se govori samo o domaćinstvu kao izrazu ekonomike obitelji, dakle, razmatra se uglavnom samo ekonomski (gospodarstveni) aspekt obitelji, i to u kontekstu ekonomije malih razmjera.

Potrebno je dati i nekoliko općih zapažanja. Obiteljsko gospodarstvo, makar u svojim rudimentarnim oblicima, zadire duboko u povijest čovječanstva. Ono je imalo svoje povijesne transformacije, ovisno o povijesnim epohama, društvenim uređenjima, dostignutim stupnjevima razvoja, ali je uvijek sačuvalo zajedničku karakteristiku – da je obitelj, domaćinstvo, okosnica življenja. Slično je i danas u najrazvijenijim sredinama, bez obzira što se ponekad i ponegdje javljaju tendencije negiranja obitelji kao institucije. Dapače, futurološka predviđanja i

civilizacijski svjetski mega-trendovi upućuju na to da treba očekivati još veću afirmaciju obitelji (domaćinstva).

Raščlanjujući ekonomsku bit obitelji (domaćinstva), uočava se da je to osnovna proizvodna i potrošna ćelija društva. Ta dvojnost daje obitelji respektabilnu funkciju i snagu, pojedinačno malu, ali u mnoštvu vrlo snažnu.

Kada se domaćinstvo javlja u funkciji proizvođača, tada njegova proizvodna orijentacija može biti specijalizirana na jednu djelatnost ili mješovito na više djelatnosti. Oba slučaja mogu biti dovoljna za egzistenciju obitelji jer se proizvodi za tržište. Ako to pak nije dovoljno, tada se koristi dopunski rad (dopunske djelatnosti) u okviru tog domaćinstva ili izvan njega. Obitelj može biti i autarhična, ako ne proizvodi za tržište nego za sebe i time podmiruje vlastite egzistencijalne potrebe. To posebno dolazi do izražaja u poljoprivrednim domaćinstvima.

Domaćinstvo kao potrošač javlja se u dvostrukoj funkciji – potrošnja za obavljanje svoje gospodarske djelatnosti (reprodukcijskog materijala, energije i dr.) te potrošnja za podmirivanje potreba same obitelji (životne namirnice, trajna i potrošna dobra, razne usluge itd.).

Obiteljsko gospodarstvo nastaje akumulacijom imovine, temeljene na privatnom vlasništvu i nasljednom pravu. No, ta imovina, kao izraz bogatstva obitelji, razlikuje se u dva bitna aspekta: (1) kao ne-humana (materijalna) i (2) kao humana (nematerijalna) imovina. Prva se stvara proizvodnjom (gospodarenjem), štednjom i nasljeđivanjem i očituje se u materijalnom izrazu kao zgrada, proizvodno ili prijevozno sredstvo, novac, dragocjenosti i dr. Druga pak vrsta imovine stječe se naobrazbom i odgojem, ne nasljeđuje se, nego je svaki naraštaj treba nanovo stjecati. Ona se ne može materijalno izraziti, ali se može posredno vrednovati, ako se uključi u gospodarske procese dotičnog domaćinstva.

Činjenica je da se u oba aspekta obiteljske imovine razlikuju. One u tom pogledu nisu homogene, iako mogu imati neke zajedničke karakteristike, što znači i da su im pretpostavke za gospodarenje vrlo različite.

S razvojnog gledišta spoznaje, ove vrste su prijeko potrebne, kako bi se pravično procijenio materijalni i nematerijalni potencijal obitelji (domaćinstva) na nekom konkretnom području, kao bitan resurs za projekcije razvoja.

Potrebno je, nadalje, poznavati što je tzv. "horizont" prosječnog domaćinstva, odnosno koliki je prosječan broj članova obitelji, njihov razmjer u odnosu na veličinu gospodarstva i vrstu djelatnosti, kakvi su međugeneracijski izbori u obitelji u odnosu na prijenos naslijeđene ne-humane (materijalne) imovine i njihove generacijske promjene. Isto tako, pitanje je kakav je prijenos humane (nematerijalne) imovine, postoje li promjene u generacijskim strukovnim usmjerenjima i homogenost u odgojnim procesima.

Sve to proizlazi iz činjenice da se obitelji generacijski stalno dijele, a time i njihova imovina, ali se ujedno regeneriraju stvarajući nove obiteljske zajednice, nove proizvodne i potrošne jezgre i tako preko "zakona velikih brojeva" utječu na globalne društvene i ekonomske procese.

3.2. Piramida gospodarske strukture

Zanimljiva zapažanja mogu se izvesti ako se struktura narodnog bogatstva države u cjelini ili po užim područjima prikaže u odnosu na broj gospodarskih subjekata prema veličinama, odnosno stupanj njihove zastupljenosti u ukupnoj masi. To se slikovito može prikazati pomoću "piramide" zastupljenosti.

U osnovici piramide nalazi se mnoštvo iz mikroekonomske sfere, okosnica koje su obiteljska ekonomija, domaćinstvo, sitan posjed, mali pogoni i radionice, sitni poduzetnik. Njihov broj je vrlo velik, ali pojedinačno male ekonomske moći. Sljedeći segment piramide čine mala poduzeća i pogoni, broičano manje zastupljeni, ali s jačim pojedinačnim proizvodnim potencijalom. U biti, oba ova segmenta predstavljaju potencijal ekonomije malih razmjera.

Segment pri vrhu piramide sačinjavaju srednja i veća poduzeća, a na samom vrhu nalazi se mali broj velikih poduzeća i korporacija, ali pojedinačno s velikim proizvodnim potencijalom.

Stanje je, međutim, drukčije i piramida je – u odnosu na prethodnu – "izvrnuta" ako se za prikaz i ocjenu uzmu drugi pokazatelji, npr. veličine vrijednosti investicija u sredstva za proizvodnju, veličine fizičkog i vrijednosnog prometa, poslovnog intenziteta, obujma proizvodnje, stupnja produktivnosti, mogućnosti primjene znanstveno-tehnoloških dostignuća.

Ako se pak uzme u obzir stupanj i broj zaposlenih (u masi), tada piramida ne mora biti "izvrnuta", jer je sfera ekonomije malih razmjera uglavnom radno intenzivna s velikim potrebama za radnom snagom, dok "vrh" koristi visoki stupanj automatizacije. Isto vrijedi i za pokazatelje profita, budući da se u "bazi" ostvaruje mnoštvo malih profita što u masi, na razini globalnog gospodarstva po zakonu velikih brojeva može dati značajnu profitabilnost.

Općenito, veličina pojedinih segmenata piramide proizlazi iz globalne gospodarske strukture države ili užeg područja koje se analizira. Treba naglasiti da svaki segment ima svoje posebne dimenzije, obilježja i problematiku koje treba posebno istražiti.

3.3. Osnovni model primjene

3.3.1. Metodološki pristup

Projektiranje i primjena koncepta ekonomije malih razmjera na otocima, barem u ovakvoj teorijskoj fazi, mora imati poseban metodološki pristup. Polazišta i početni poslovi i zadaci su sljedeći:

- svaki otok je subjekt za sebe i tako ga treba analizirati i rješavati;
- na svakom otoku treba izvršiti "snimanje" i kvalitativno ocijeniti njegove konstantne i adaptabilne činitelje (ukupni prostor, posebno onaj turistički i poljoprivredni, veličina zemljišnog posjeda, pedološki sastav i kvaliteta tla, stanje infrastrukture, dostupnost otoka i stupanj njegove komunikativnosti, stupanj izgrađenosti, *carrying capacity*, struktura i bonitet gospodarstva i postojeću potražnju);

- na svakom otoku treba "snimiti" i ocijeniti demografsku osnovu, sa svim važnijim kvantitativnim i kvalitativnim pokazateljima vitalne statistike;
- treba izraditi strategiju razvoja otoka i na toj osnovi odrediti strukturu djelatnosti i buduću potražnju, kriterije i ograničenja koje treba poštivati, poželjnu "nosivost" i opterećenje prostora te naznačiti nove aktivnosti, programe i projekte;
- ocijeniti stanje i mogućnosti adaptacije na novu strukturu gospodarstva te primjenljivost planiranih modela i pojavnih oblika ekonomije malih razmjera u okviru pojedinih djelatnosti;
- razmotriti i predložiti mjere ekonomske, prostorne, urbanističke, prometne, ekološke, demografske i druge politike radi poticanja razvoja;
- uočiti i ocijeniti posebnosti, izvornost i identitet svakog otoka kojeg treba istaknuti, zaštititi, unaprijediti i ekonomski vrednovati.

Takav pristup koristan je za teorijska i konceptualna sagledavanja, dok će sama primjena ovisiti o konkretnim prilikama u pojedinim razdobljima, tj. o vrstama i intenzitetu potražnje, individualne zainteresiranosti poduzetnika, očekivanih korisnosti, raspoloživog kapitala bilo koje provenijencije, stupnja poticajnosti mjera ekonomske, porezne, komunalne, prostorne i druge politike na konkretnom otoku, aktualnom izboru različitih programa, projekata, inicijativa itd. To su bitne odrednice i pretpostavke da bi se spoznaje iz prethodne studijske faze provele u život.

3.3.2. *Hipotetički model primjene*

Činjenica je da su kroz dugogodišnju povijest stanovnici jadranskih otoka oduvijek bili sitni proizvođači zbog škratih prirodnih i drugih uvjeta života, prometne izdvojenosti, nedostatka kapitala, društvene i ekonomske zapostavljenosti. U borbi za opstanak otočanin je oduvijek bio svaštar, pomalo ratar, vinogradar, proizvođač voća i povrća, ribar, obrtnik, stočar, sitni trgovac i dr. Svaka djelatnost za sebe rijetko je bila dovoljna za egzistenciju obitelji, nego tek u njihovim kombinacijama. Takav model življenja povijesno je dokazan i ima svoj kontinuitet, međuzavisnost, stvorenu tradiciju, prepoznatljivost. Sve to treba uzeti u obzir i poštivati jer "onome koji ispravno tumači prošlost, pripada budućnost".

U prethodnom tekstu, u globalnom granskom pristupu razvoja, navedeno je koje djelatnosti (područja, grane) čine okosnicu gospodarske strukture jadranskog otoka, a koje su njihova nadopuna. Izvedeno iz toga, u drugom induktivnom pristupu u žarište promatranja postavlja se koncept ekonomije malih razmjera, što bi trebalo postati glavnim oblikom gospodarskih i društvenih zbivanja.

Da bi se to ostvarilo, potrebno je iz odabranih djelatnosti izdvojiti one koje se po svojim organizacijskim i tehnološkim svojstvima mogu podrediti načinu i logici poslovanja ekonomije malih razmjera. Kako to izvesti koristeći već navedenu metodologiju kao način razmišljanja, pokušat će se prikazati na jednom hipotetičkom uzorku – na primjeru otoka Paga. Pri tome se neće izvršiti

podrobna analiza stanja, jer to zahtijeva opširniju obradbu, posebno glede analize demografske osnove, strukture poljoprivrednog zemljišta, obiteljskih posjeda, ukupnog i turističkog prostora itd.

Kao osnovno, na svim otocima treba poticati razvoj jednog ili više dominantnih naselja s visokim stupnjem urbanističkog standarda. Oni su se povijesno, spontano, već nametnuli i preuzeli ulogu središnjih naselja s pripadajućim centralizirajućim funkcijama. To su npr. na otoku Korčuli – grad Korčula, Blato, Vela Luka; na otoku Hvaru – grad Hvar, Starigrad; na otoku Lastovo – Lastovo; na otoku Visu – Vis, Komiža; na otoku Braču – Bol, Supetar; na otoku Krku – grad Krk, Punat, Baška, Malinska; na otoku Rabu – grad Rab; na otoku Cresu i Lošinju – grad Cres, Mali Lošinj, na otoku Pagu – grad Pag i Novalja.

Svaki otočni centar ima svoja "satelitska" naselja koja prema njemu gravitiraju. Ona su za sada najviše devastirana i napuštena, ali su ipak u najvećoj mjeri sačuvala svoju izvornost. Upravo tu činjenicu treba iskoristiti i postaviti kao uporište u jednoj novoj koncepciji razvoja turističke ponude.

Treba nadalje pretpostaviti da od širenja privrednih sadržaja s kopna na otoke ne treba mnogo očekivati, osim na otoku Krku i donekle Cresu-Lošinju zbog "zračenja" riječkog bazena. To na svoj način potvrđuje tezu o nužnosti vraćanja tradicionalnim djelatnostima i afirmaciji mikroekonomije, tj. ekonomije obitelji kao pojavnog oblika ekonomije malih razmjera. No, za razliku od daljnje i bliže prošlosti, postoji novi i snažan pokretač razvoja, a to je turizam, ali koji treba biti koncipiran na sasvim drukčijim osnovama nego onaj na kopnu.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razvojne projekcije specifičnih i iznimno vrijednih prostora kao što su jadranski otoci zahtijevaju višeznačan pristup. S jedne strane, postoje svjetski mega-trendovi potražnje za takvim prostorima putem turizma te imperativ njihove ekonomske, ambijentalne, prostorne, ekološke i sociološke revitalizacije, dok s druge strane, postoje objektivna ograničenja koja takav razvoj usporavaju, a ponegdje čak onemogućuju. Činjenica je da mnogi otoci, naročito srednji i mali, imaju vrlo loše demografsko stanje, nemaju energetske izvora, sirovinskih resursa, sustav komunikacija s kopnom ili otoka međusobno nije riješen ili nije zadovoljavajući itd.

Jedini pravi resursi zastupljeni na svim našim otocima jesu: (1) prirodni uvjeti (more, obalni prostori, klima, geoprometni položaj); (2) poljoprivredne površine i (3) nasljeđe autohtonih urbanih i ruralnih naselja s bogatstvom ambijentalnih vrijednosti. Skupina resursa pod (1) i (3) je izvrsna "sirovinska baza" za razvoj turizma, i to upravo onakvog kakvog zahtijeva suvremena turistička potražnja. U tom smjeru turizam će svojom konverzijskom i induktivnom funkcijom pokrenuti revitalizaciju tog, sada devastiranog, naselja, ambijenta, stila života.

U svemu tome iznimnu važnost i ulogu, kao *spiritus movens* poslovnih akcija, poduzetništva, nove poslovno-organizacijske gospodarske strukture, dobiva koncept poslovanja na osnovi tzv. ekonomije malih razmjera.

U globalnom granskom pristupu u prethodnom tekstu ustvrdili smo da na otocima (osim na Krku i donekle Cresu i Lošinj) ne treba očekivati niti dopustiti prelazak "velike" industrije, nego eventualno samo malih pogona koji zadovoljavaju bitne kriterije (mala potrošnja energije, prostora i radne snage, "čista tehnologija"). Takvi će pogoni biti sporadični i ne mogu biti ključni nositelji gospodarske strukture dotičnog otoka. Prema tome, glavni nositelji gospodarenja i razvoja jesu: (1) kompleks turizma sa svim svojim pojavnim modalitetima (boravišni, nautički, seoski, zdravstveni, izletnički i dr.) i (2) područje poljoprivrede (ribarstvo, vinogradarstvo, maslinarstvo, voćarstvo, povrtljarstvo, stočarstvo, pčelarstvo, cvjećarstvo, uzgoj ljekovitog i industrijskog bilja itd.). To treba biti okosnica gospodarske strukture, a njene su nadopune trgovina, uslužni i proizvodni obrti, razne komunalne usluge, usluge prometa, pomorstvo, mali industrijski pogoni. Pored toga, korisno je zadržati i tehnološki unapređivati postojeća srednja poduzeća (mala brodogradilišta, brodarska poduzeća, proizvodnja soli, građevinskog i ukrasnog kamena, prerada ribe itd.). Bitno je da svi oni ne ugrožavaju osnovne pravce razvoja i da su pod ekološkim nadzorom. Činjenica je da otoci još uvijek imaju dovoljno kvalitetnog prostora koji je bitna "sirovina" turističke ponude.³ No, otočni turizam ne smije biti kopija turizma na kopnu nego nešto drugo, posebno, prepoznatljivo, bez masovnosti kao osnovne karakteristike. Prijedlozi te nove strategije navedeni su u prethodnom tekstu. Tek na temelju toga moguće je odrediti što su maksimalne prostorne mogućnosti konkretnog otoka ili obalnih zona, odnosno što je njihov *carrying capacity*.

Ovdje je zastupana teza da čitava gospodarska struktura u svojem organizacijsko-poduzetničkom i vlasničkom smislu počiva na sitnom posjedu, obiteljskoj ekonomiji, malim hotelskim i ugostiteljskim objektima, poduzetništvu i inicijativama pojedinca itd; jednom riječju, na ekonomiji malih razmjera, prisutnoj u svim gospodarstvenim granama koje smo na otocima predvidjeli. Time se stvara svojevrsna gospodarstvena piramida, s vrlo širokom osnovom upravo tih malih i srednjih privrednih subjekata. Izvedeno iz toga postavlja se logično pitanje – a kakvi se globalni i pojedinačni učinci mogu očekivati?

Globalnim učincima mogu se označiti: otvaranje procesa oživljavanja naselja, obitelji, otoka, zaštita i obnova ambijentalnih, prostornih, etničkih vrijednosti i kulturno-povijesnog naslijeđa, mogućnost primjene ekonomije resursne osnove, promjene strategije razvoja gospodarske strukture otoka, a na temelju sasvim

3

U tom smislu treba korigirati, ali naniže, procjene potencijala kupališnog prostora na čitavoj jadranskoj obali, pa tako i na otocima koji su bili procijenjeni u okviru Projekta Južni Jadran i Projekta Gornji Jadran. Tako će se sačuvati prostorne rezerve i omogućiti suvremenije koncepcije projektiranja turističke ponude.

novog pristupa u konceptualizaciji turizma i poljoprivrede te njihovih pratećih djelatnosti (obrta, prometa, trgovine, malih pogona prerade). Ovime se sasvim mijenja odnos prema prostoru, čovjekovoj okolini, sociologiji sela, odnosu selo-grad, identitetu i tradiciji otoka te se posebno otklanjaju uzroci depopulacije.

Mikroekonomski učinci odnose se na ekonomiju obitelji, čiji su proizvodni i poslovni kapaciteti mali obiteljski hoteli (pansioni), apartmani i sobe, razne ugostiteljske radnje, prijevozna sredstva, okućnice i obiteljski posjedi, farme, male plantaže, uzgajališta, posredničke aktivnosti. U sferu mikroekonomije spadaju također mali pogoni i srednja poduzeća s jednim ili više vlasnika.

Svaka od ovih aktivnosti ima svoju poslovnu i ekonomsku logiku i računicu, odnosno svoju razinu prihoda, troškova, potrebnih sredstava, cijena, dobiti, stupanj iskorištenosti kapaciteta, neposredne i posredne učinke. Budući da se radi o "malim razmjerima", ponekad će se obitelj morati angažirati u nekoliko djelatnosti i s više strana ostvarivati svoje prihode, npr. iznajmljivanjem smještaja, uslugama prehrane, prijevoza, prodajom vlastitih proizvoda poljoprivrede i ribarstva kroz turizam, uslugama posredovanja, prodajom proizvoda i usluga obrta, posebno starih zanata, angažiranjem u malim prerađivačkim pogonima, slobodnim zanimanjima itd. Najveći dio toga apsorbirat će turistička potražnja (potrošnja), a ostalo će naći svoj položaj na tržištu izvan otoka.

Da bi ovakav model gospodarstva zaživio, potrebno je da i država ispuni neke njegove pretpostavke (rješenja povezivanja otoka i kopna, izgradnja osnovne infrastrukture, sustavi zdravstva, školstva i dr.) te da se uspostave poticajne mjere, instrumenti i sredstva ekonomske, prostorne, komunalne politike, a u tome naročito mjere poreznog i kreditnog sustava.

Ekonomija malih razmjera zahtijeva i pojedinačne investicije malih razmjera. Tim se putem može angažirati velik broj sitnih štediša i malih poduzetnika, pojedinačno sitnog kapitala s visokim stupnjem elastičnosti i sposobnosti prilagodbe novim prilikama.

Razumljivo je da se opisani globalni koncept razvoja neće moći primjenjivati na svim otocima jednako, posebno ne na malim, napuštenim otocima, bez svoje demografske osnove i poljoprivrednog potencijala. Stoga će njih trebati uključivati u programe izletničkog i nautičkog turizma, odnosno tretirati ih kao sastavni dio rezerviranog izvornog, netaknutog prostora.

IZVORI

Montana, M. (1987): Društveno-ekonomski razvoj jadranskih otoka, *Pomorski zbornik*, knjiga 25/1987, Savez društava za proučavanje i unapređenje pomorstva, Rijeka 1987.

Montana, M. (1983): Prilog koncepciji razvoja nautičkog turizma na Jadranu, *Pomorski zbornik*, knjiga 21/1983, Savez društava za proučavanje i unapređenje pomorstva, Rijeka 1983.

Montana, M. (1989): Međuzavisnost koncepcije ekonomije malih razmjera i zaštita čovjekove okoline na jadranskom području, *IV konferencija o zaštiti Jadrana*, Neum 1989.

Montana, M. (1991): Strategija razvoja jadranskog turizma i modaliteti uključivanja u europske integracijske procese, *Pomorski zbornik*, knjiga 29/1991, Savez društava za proučavanje i unapređenje pomorstva, Rijeka 1991.

Montana, M. (1987): Strategija razvoja jadranskih otoka, *Seminar on future trends of minor Mediterranean island development*, UNESCO, Island development center, Mali Lošinj 1987.

Montana, M. (1992): Prilog osmišljavanju turističke politike Hrvatske, *Pomorski zbornik*, knjiga 30/1992, Savez društava za proučavanje i unapređenje pomorstva, Rijeka 1992.

Montana, M. (1989): Tehnološko-funkcionalni aspekti razvoja turističke ponude, *Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja SRH*, Ekonomski institut Zagreb i Institut za turizam, Zagreb 1989.

Grupa autora (1983): *Mogućnosti i pravci razvoja jadranskih otoka*, Ekonomski fakultet, Zagreb 1983.

Marković, S. (1989): Strukturni aspekti turizma, *Acta turistica* 1/1989, Ekonomski fakultet, Zagreb 1989.

Naisbitt, J. (1984): *Megatrends*, Warner Books Edition, New York 1984.

Strauss-Kahn, D. (1975): *Structure et inégalité des patrimoines*, Consommation 1975.

SMALL SCALE ECONOMY IN ISLAND DEVELOPMENT

Mladen Montana

Faculty of Economics, Rijeka

The paper deals with the concept of small scale economy and its application to island development management. Stimulative and constraining factors of island revitalisation and future development and basics of a possible island development strategy are listed. Implementation of the island strategy requires adaptations of existing development methodology, recognition and acceptance of island development specificities and introduction of small scale economy as a basic island economic activity model.

DIE WIRTSCHAFT DER KLEINEN PROPORTIONEN BEI DER INSELENTWICKLUNG

Mladen Montana

Die Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät, Rijeka

In der Arbeit werden das Konzept der Wirtschaft der kleinen Proportionen und ihre Anwendung bei der Inselentwicklung in Betracht gezogen. Stimulierende und begränzende Faktoren der Inselwiederbelebung und ihrer weiteren Entwicklung und die Charakteristiken der möglichen Entwicklungsstrategie der Inseln werden angeführt. Um die Strategie durchführen zu können, ist es notwendig, die bestehende Entwicklungsmethodologie und die Ausgangspunkte beim detaillierten Kennen der Inseln anzupassen, die Besonderheiten der Inseln und die Wirtschaft der kleinen Proportionen als das Modell der wirtschaftlichen Tätigkeit auf den Inseln wahrzunehmen und zu beachten.